Original Article

Journal of
Village and Space Sustainable Development
2026, Vol.7, No.3, Serial No. 27, p. 191-212
https://doi.org/10.22077/vssd.2026.11850.1387

Assessment of Spatial–Place Attachment among Rural Households in Birjand County

Javad Mikaniki*
Associate Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.
**Corresponding author, Email: javadmikaniki@birjand.ac.ir*

Keywords:
Social Bonding, Place Dependence, Emotional Attachment, Place Identity, Birjand County.

Received:
08/Aug/2026
Revised:
26/Aug/2026
Accepted:
03/Sep/2026

1. Introduction

spatial attachment is one of the most important constructs in environmental psychology and human geography, referring to the cognitive, emotional, and functional bonds that individuals develop with their living environments. This construct reflects the quality of human–place relationships and explains how individuals, through lived experiences, social interactions, and shared memories, transform places into integral components of their individual and collective identities. Recent studies indicate that place attachment not only affects life satisfaction and quality of life but also plays a critical role in social participation, environmental conservation, responsible behavior, social resilience, and communities' capacity to adapt to environmental changes and natural hazards. The importance of examining place attachment in rural areas, particularly under current conditions, stems from the fact that many rural settlements are confronted with challenges such as out-migration, population decline, transformations in economic and social structures, changing livelihood patterns, and alterations in the physical landscape of villages. These transformations may weaken the historical and emotional bonds between residents and their living environments and, in the long term, lead to reduced social participation and a declining willingness to remain in rural areas.

2. Methodology

This study is applied in terms of purpose and employs a descriptive–analytical In terms of its purpose, this study is applied, while in terms of its nature and methodological approach, it is descriptive–analytical and employs a survey research design for data collection. Given the objectives of the study, the required data were collected through both documentary and field-based survey methods. The primary instrument for collecting survey data was a researcher-developed questionnaire. According to the 2016 national census, Birjand County contained 114 inhabited rural settlements. In the present study, 30 villages with more than 50 households, comprising a population of 11,058 individuals and 3,685 households, were selected as the study sample based on their geographical location and spatial distribution. Using Cochran's formula, a sample size of 348 households was determined, and the number of respondents in each village was allocated proportionally using a quota-based approach. Based on the theoretical foundations and previous research, place attachment was operationalized through six dimensions: social ties, economic dependence, place identity, ecological attachment, emotional attachment, and place continuity and permanence. The required data were collected through a field survey questionnaire consisting of questions on respondents'

demographic characteristics and items measuring the six dimensions of place attachment. To facilitate the measurement and analysis of the collected data, each variable was assessed using a five-point Likert scale. The data were subsequently processed using Microsoft Excel and SPSS. First, descriptive statistics were used to characterize the respondents and summarize the study variables. Subsequently, inferential statistical analyses were conducted using the one-sample *t*-test and analysis of variance (ANOVA) to examine the research findings.

3.Finding

The data collected through the field survey on the level of place attachment, including the dimensions and variables examined in the study, were analyzed. The mean scores indicated that social ties, with a mean of 3.82, had the highest score among the dimensions, whereas place continuity and permanence, with a mean of 2.20, had the lowest. Overall, the mean score of place attachment was 3.04, indicating a moderate level of place attachment among the rural households surveyed. Despite the low and, in some cases, negative population growth rates in rural settlements, the dimensions of social ties, place identity, and emotional attachment were found to be relatively strong among the rural population. To examine variations in place attachment at the rural district level and determine whether the observed differences in mean scores were statistically significant, analysis of variance was employed. One-way analysis of variance is a parametric statistical test used to compare the means of two or more independent groups and determine whether statistically significant differences exist among their means. The results indicated statistically significant differences among the rural districts across the dimensions of place attachment.

4. Discussion and Conclusion

The findings revealed that place attachment among residents of the studied rural villages was at a moderate level; however, its constituent dimensions did not exhibit a uniform pattern. The results of the one-sample *t*-test showed that social ties, place identity, and emotional attachment were significantly above the moderate level, whereas economic and livelihood dependence, ecological and physical attachment, and place continuity and permanence were assessed below the desirable level. This pattern suggests that place attachment in the study area is rooted more strongly in social relationships, local identity, and residents' shared experiences than in economic and environmental capacities. The predominance of social ties over the other dimensions indicates that kinship networks, mutual trust, social participation, and local interactions remain the most important factors shaping place attachment in rural settlements. The predominance of social and identity-based dimensions is consistent with the findings of Arab et al. (2024), Yasouri et al. (2023), Mikaniki and Dorri (2023), and Carone et al. (2025), who identified social ties, place identity, and emotional attachment as key components underlying the formation and strengthening of place attachment. The findings are also consistent with studies emphasizing the role of social trust, kinship relations, and cultural identity in strengthening attachment to place. Conversely, the relatively low scores obtained for the economic and physical dimensions indicate that limited employment opportunities, restricted livelihood resources, inadequate environmental quality, and declining prospects for long-term settlement have weakened residents' functional dependence on rural areas. The results of the analysis of variance further demonstrated statistically significant differences among the rural districts across all dimensions of place attachment. This finding highlights the determining role of the economic, social, cultural, and environmental characteristics of individual rural districts in shaping place attachment.

How to cite this article:
Mikaniki, J. (2026) Assessment of Spatial–Place Attachment among Rural Households in Birjand County. *Village and Space Sustainable Development*, **7(3), 191-212.** https://doi.org/10.22077/vssd.2026.11850.1387

Copyright: © 2026 by the authors. Licensee Quarterly Journal of Village and Space Sustainable Development. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقاله پژوهشی

فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا

دوره ۷، شماره ۳، پیاپی ۲۷، پاییز ۱۴۰۵، صفحات ۲۱۲-۱۹۱

https://doi.org/10.22077/vssd.2026.11850.1387

سنجش احساس تعلق مکانی - فضایی خانوارهای روستایی شهرستان بیرجند

جواد میکانیکی*

دانشیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

* نویسنده مسئول، ایمیل: *javadmikaniki@birjand.ac.ir*

واژگان کلیدی:

پیوندهای اجتماعی، وابستگی مکانی، دلبستگی عاطفی، هویت مکانی، شهرستان بیرجند.

چکیده

احساس تعلق مکانی، به‌عنوان بازتابی از پیوندهای شناختی، عاطفی و کارکردی انسان با محیط، نقشی بنیادین در پایداری سکونتگاه‌های روستایی و ظرفیت جوامع محلی برای مواجهه با تحولات جمعیتی، اقتصادی و محیطی ایفا می‌کند. با وجود اهمیت این مفهوم، تضعیف کارکردهای اقتصادی و کاهش چشم‌انداز ماندگاری جمعیت در بسیاری از روستاها این پرسش را مطرح می‌کند که تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی تا چه اندازه از بنیان‌های اجتماعی و فرهنگی و تا چه اندازه از مؤلفه‌های اقتصادی، محیطی و عملکردی تأثیر می‌پذیرد. پژوهش حاضر با هدف سنجش و تحلیل مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی در روستاهای شهرستان بیرجند انجام شده است. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی ـ پیمایشی است. جامعه آماری شامل خانوارهای ساکن در روستاهای بالای ۵۰ خانوار شهرستان بیرجند بود که از میان آنها ۳۰ روستا با مجموع ۳۶۸۵ خانوار به‌عنوان جامعه موردمطالعه انتخاب شد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۴۸ خانوار تعیین و داده‌ها از طریق پرسشنامه گردآوری شد. برای تحلیل داده‌ها از آزمون تی تک نمونه‌ای و تحلیل واریانس استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که احساس تعلق مکانی در مجموع در سطح متوسط قرار دارد، اما میان مؤلفه‌های آن تفاوت معناداری مشاهده می‌شود. در میان شش مؤلفه مورد بررسی، پیوندهای اجتماعی (۳/۸۲)، هویت مکانی (۳/۸۱) و دلبستگی عاطفی (۳/۲۳) وضعیت مطلوب‌تری داشتند؛ در مقابل، وابستگی اقتصادی و معیشتی (۲/۷۱)، تعلق اکولوژیکی و کالبدی (۲/۵۶) و به‌ویژه تداوم و ماندگاری مکانی (۲/۲۰) در سطوح پایین‌تری قرار گرفتند. این الگو نشان می‌دهد که تعلق مکانی در روستاهای موردمطالعه عمدتاً بر سرمایه‌های اجتماعی، روابط خویشاوندی، اعتماد متقابل، خاطرات مشترک، میراث تاریخی ـ فرهنگی و تجربه زیسته استوار است، درحالی‌که بنیان‌های اقتصادی، کالبدی و آینده‌نگر آن از استحکام کمتری برخوردارند؛ بنابراین، تعلق عاطفی و هویتی موجود، به‌تنهایی نمی‌تواند تضمین‌کننده ماندگاری جمعیت و پایداری سکونتگاه‌های روستایی باشد. تقویت پیوند میان تعلق اجتماعی و هویتی با فرصت‌های معیشتی، کیفیت محیطی و چشم‌انداز روشن برای آینده سکونت، می‌تواند به‌عنوان یکی از الزامات سیاست‌گذاری برای کاهش آسیب‌پذیری جمعیتی و ارتقای پایداری روستاها موردتوجه قرار گیرد.

تاریخ ارسال:

۱۴۰۵/۰۵/۱۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۵/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۶/۱۲

۱–مقدمه

احساس تعلق مکانی – فضایی یکی از مهم‌ترین سازه‌های روان‌شناسی محیطی و جغرافیای انسانی است که به پیوندهای شناختی، عاطفی و کارکردی افراد با محیط زندگی اشاره دارد. این سازه نشان‌دهنده کیفیت رابطه انسان و مکان بوده و تبیین می‌کند که چگونه افراد از طریق تجربه‌های زیسته، تعاملات اجتماعی و خاطرات مشترک، مکان را به بخشی از هویت فردی و جمعی خود تبدیل می‌کنند. پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که احساس تعلق مکانی نه‌تنها بر رضایت از زندگی و کیفیت زیست اثرگذار است، بلکه نقش تعیین‌کننده‌ای در مشارکت اجتماعی، حفاظت از محیط‌زیست، رفتارهای مسئولانه، تاب‌آوری اجتماعی و توانایی جوامع در سازگاری با تغییرات محیطی و مخاطرات طبیعی ایفا می‌کند (کارونز و همکاران،[1] ۲۰۲۵؛ دانگ وایز[2]، ۲۰۲۱) از این رو سنجش احساس تعلق مکانی به یکی از محورهای اصلی پژوهش‌های برنامه‌ریزی روستایی تبدیل شده است. مطالعات نشان می‌دهند افرادی که از سطح بالاتری از تعلق مکانی برخوردارند، مشارکت بیشتری در تصمیم‌گیری‌های محلی، حفاظت از منابع طبیعی، بازسازی پس از بحران‌ها و توسعه پایدار سکونتگاه‌ها دارند؛ لذا، احساس تعلق مکانی به‌عنوان یکی از سرمایه‌های اجتماعی و روان‌شناختی جوامع، می‌تواند ظرفیت تاب‌آوری و پایداری سکونتگاه‌های انسانی را به طور معناداری ارتقا دهد (ویلکاکس مسلمان و همکاران[3]، ۲۰۲۵؛ بوتازونی و اروین[4]، ۲۰۲۵).

هم‌زمان با توسعه ادبیات نظری این حوزه، رویکردهای سنجش احساس تعلق مکانی نیز تحول یافته‌اند. اگرچه درگذشته ابزارهای متعددی برای اندازه‌گیری این سازه پیشنهاد شده بود، پژوهش‌های جدید بر ضرورت استفاده از مقیاس‌های استاندارد، معتبر و قابل‌مقایسه در مطالعات مختلف تأکید دارند. در این راستا، مقیاس مختصر احساس تعلق مکانی[5] به‌عنوان ابزاری با روایی و پایایی مناسب معرفی شده است که دو بعد اصلی هویت مکانی و وابستگی اقتصادی – معیشتی را اندازه‌گیری می‌کند و امکان مقایسه یافته‌ها در مطالعات بینافرهنگی را فراهم می‌سازد. علاوه بر این، مطالعات مروری اخیر نشان می‌دهند که ابعادی نظیر دلبستگی عاطفی، پیوندهای اجتماعی، تعلق مکانی نیز در بسیاری از پژوهش‌های معاصر برای سنجش جامع احساس تعلق مکانی به کار گرفته می‌شوند (سفرخانی، ۲۰۲۵ ؛ دانگ و وایز ۲۰۲۱؛ رامکیسون[6]، ۲۰۲۱). وابستگی مکانی به مناطق روستایی به احساس تعلق و ارتباط عاطفی افراد با این مناطق اشاره دارد (مائو و همکاران[7]،۲۰۲۳).

اهمیت بررسی احساس تعلق مکانی در روستاها، به‌ویژه در شرایط کنونی، ازآن‌جهت است که بسیاری از سکونتگاه‌های روستایی با چالش‌هایی همچون مهاجرت، کاهش جمعیت، تغییر ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، تغییر الگوهای معیشتی و دگرگونی سیمای کالبدی روستاها مواجه‌اند. این تحولات می‌توانند پیوند تاریخی و عاطفی میان ساکنان و محیط زندگی را تضعیف کرده و در بلندمدت به کاهش مشارکت اجتماعی و کاهش تمایل به ماندگاری در روستا منجر شوند؛ بنابراین، شناخت میزان و ابعاد احساس تعلق مکانی می‌تواند مبنایی برای شناسایی ظرفیت‌ها و آسیب‌های اجتماعی – مکانی سکونتگاه‌های روستایی فراهم کند. احساس تعلق مکانی باهویت مکانی، وابستگی مکانی، پیوندهای اجتماعی و عاطفی و مشارکت محلی ارتباط دارد. ساکنانی که روستای خود را بخشی از هویت فردی و جمعی خویش می‌دانند، معمولاً انگیزه بیشتری برای مشارکت در فعالیت‌های جمعی، حفاظت از محیط و میراث محلی، همکاری

[1]. Carone et al
[2] . Dang & Weiss
[3]. Willcocks-Musselman et al
[4]. Buttazzoni & Irwin
[5] . Abbreviated Place Attachment Scale(APAS)
[6] . Ramkissoon
[7] . Mao et al

با نهادهای روستایی و حمایت از برنامه‌های توسعه دارند. از این منظر، سنجش احساس تعلق مکانی می‌تواند از سطح یک مفهوم صرفاً روان‌شناختی فراتر رفته و به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار روستایی موردتوجه قرار گیرد. رشد کند وبضا منفی جمعیتی، پراکنش نامتعادل سکونتگاه‌های روستایی و آسیب‌پذیری روستاها از حیث جمعیتی و احتمال تداوم تخلیه جمعیتی از ویژگی‌های بارز سکونتگاه‌های روستایی محدوده موردمطالعه است. هدف پژوهش حاضر سنجش و تحلیل مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی – فضایی خانوارهای روستایی به‌منظور شناخت دقیق‌تر تأثیر آن بر وضعیت ناپایداری جمعیتی روستاهاست. از طریق سنجش مؤلفه‌های تعلق مکانی پایه‌های ارتباطی هریک از مؤلفه‌ها در شکل‌گیری وضعیت موجود مشخص خواهد شد. تحقیق حاضر در پی پاسخگویی به این سؤال اصلی است که احساس تعلق مکانی از منظر خانوارهای روستایی محدوده مورد به چه اندازه است و چه تفاوتی از حیث مؤلفه‌های دخیل در احساس تعلق مکانی در سطوح دهستانی محدوده موردمطالعه وجود دارد؟

۲– بنیان نظریه‌ای

مفهوم و قلمرو احساس تعلق مکانی

در ادبیات جغرافیایی، روان‌شناسی محیطی و برنامه‌ریزی فضایی، «مکان» صرفاً یک موقعیت هندسی یا ظرف خنثی از فعالیت نیست؛ بلکه فضایی است که در جریان تجربه زیسته، خاطره، روابط اجتماعی، کارکردهای روزمره و معناهای فرهنگی برای فرد و گروه معنادار می‌شود. بر همین مبنا، احساس تعلق مکانی را می‌توان پیوندی چندبعدی میان انسان و محیط دانست که عناصر شناختی، عاطفی، اجتماعی، کارکردی و رفتاری را هم‌زمان در برمی‌گیرد. مفاهیم «حس مکان»، «هویت مکانی» و «دلبستگی مکانی» در برخی متون به‌جای یکدیگر به کار رفته‌اند، اما از نظر تحلیلی یکسان نیستند: حس مکان مفهوم فراگیرتری از ادراک و معنای مکان است؛ هویت مکانی بخشی از تعریف فرد یا گروه از «خود» در ارتباط با مکان را نشان می‌دهد؛ و دلبستگی مکانی بر پیوند عاطفی و ترجیح حفظ ارتباط با مکان تأکید دارد (لویکا[1]، ۲۰۱۱؛ اسکنل و گیفورد[2]، ۲۰۱۰). چارچوب سه‌بعدی اسکنل و گیفورد تعلق مکانی را در سه محور «شخص، فرایند روان‌شناختی و مکان» سازمان می‌دهد. محور شخص به تجربه‌های فردی و معناهای جمعی اشاره دارد؛ محور فرایند شامل عاطفه، شناخت و رفتار است؛ و محور مکان ویژگی‌های اجتماعی و کالبدی – طبیعی محیط را در برمی‌گیرد. این الگو برای مطالعات روستایی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا رابطه روستاییان با محل سکونت معمولاً از هم‌نشینی خویشاوندی، معیشت مبتنی بر زمین و منابع، خاطرات بین‌نسلی، معماری و منظر بومی و تجربه مخاطرات محیطی شکل می‌گیرد؛ بنابراین، تقلیل تعلق مکانی به رضایت از خدمات یا صرفاً علاقه عاطفی، بخش مهمی از سازوکار انسان – مکان را نادیده می‌گیرد (اسکنل و گیفورد، ۲۰۱۰؛ ریموند و همکاران[3]، ۲۰۱۰).

از نظرسنجش، مقیاس ویلیامز و واسکه دو بعد تثبیت‌شده «هویت مکانی» و «وابستگی مکانی» را از یکدیگر تفکیک می‌کند. هویت مکانی بر معنای نمادین مکان برای خودپنداره فرد متمرکز است، درحالی‌که وابستگی مکانی به توان مکان برای تأمین نیازها و امکان انجام فعالیت‌های مطلوب در مقایسه با مکان‌های جایگزین مربوط می‌شود. ریموند و همکاران بامطالعه مالکان روستایی نشان دادند که برای فهم کامل تعلق، باید در کنار این دو بعد، پیوند با طبیعت و پیوندهای خانوادگی و دوستانه نیز سنجیده شود. در نتیجه، چارچوب شش‌مؤلفه‌ای پژوهش حاضر از نظر نظری قابل‌دفاع است (ویلیامز و واسکه[4]، ۲۰۰۳؛ ریموند و همکاران، ۲۰۱۰).

[1] . Lewicka
[2] . Scannell & Gifford
[3] . Raymond et al
[4]. Williams & Vaske

مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی

باتوجه‌به ماهیت چندبعدی احساس تعلق مکانی و ویژگی‌های خاص سکونتگاه‌های روستایی، این مفهوم را می‌توان حاصل تعامل میان ابعاد اجتماعی، اقتصادی و معیشتی، هویتی، اکولوژیکی – کالبدی، عاطفی و رفتاری دانست. در محیط‌های روستایی، رابطه ساکنان با مکان تنها بر اساس محل سکونت شکل نمی‌گیرد، بلکه مجموعه‌ای از روابط اجتماعی، فعالیت‌های معیشتی، تجربه‌های زیسته، خاطرات، ویژگی‌های محیطی و تمایل به تداوم ارتباط با مکان در شکل‌گیری و تقویت آن نقش دارند. براین‌اساس، در پژوهش حاضر شش مؤلفه اصلی شامل پیوندهای اجتماعی، وابستگی اقتصادی و معیشتی، هویت مکانی، وضعیت اکولوژیکی – کالبدی، دلبستگی عاطفی و تداوم و ماندگاری مکانی برای تبیین احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی موردتوجه قرار گرفته است.

یکی از مهم‌ترین ابعاد احساس تعلق مکانی، پیوندهای اجتماعی است که به شبکه روابط خانوادگی و خویشاوندی، دوستی، اعتماد، انسجام، همکاری، مشارکت و احساس پذیرفته‌شدن در اجتماع محلی اشاره دارد. در محیط روستایی، بخش مهمی از معنای مکان از طریق روابط روزمره، حافظه جمعی و مناسبات یاریگری تولید و بازتولید می‌شود. ازاین‌رو، حتی ممکن است یک روستا از نظر خدمات یا فرصت‌های اقتصادی در وضعیت ضعیفی قرار داشته باشد، اما استحکام شبکه‌های اجتماعی همچنان وابستگی افراد به مکان و تمایل آنان به ماندن را حفظ کند. در چنین شرایطی، روابط خانوادگی و خویشاوندی، تعاملات دوستانه، اعتماد میان ساکنان، حمایت متقابل و مشارکت در امور عمومی می‌توانند احساس عضویت و پذیرفته‌شدن در جامعه محلی را تقویت کنند؛ بنابراین، پیوند اجتماعی در سنجش تعلق مکانی باید از طریق مؤلفه‌هایی همچون اعتماد به هم روستاییان، حمایت متقابل، مشارکت در امور عمومی، احساس عضویت در اجتماع محلی و امکان اتکا به شبکه‌های محلی موردتوجه قرار گیرد (ریموند و همکاران، ۲۰۱۰؛ میکانیکی و دری، ۱۴۰۱). توسعه خودجوش و درون زا حکم می‌کند که در تمامی مراحل توسعه در شرایط مختلف، مبنای کاربر حسب مشارکت مردم محلی در جهت بسیج منابع و نهادینه‌سازی مشارکتهای محلی با تأکید بر توانمندسازی و ظرفیت‌سازی قرار گیرد (سجاسی قیداری و همکاران،۱۴۰۴).

در کنار روابط اجتماعی، وابستگی اقتصادی و معیشتی بیانگر جنبه کارکردی تعلق مکانی است و نشان می‌دهد که سکونتگاه تا چه اندازه می‌تواند نیازهای معیشتی، سکونتی، دسترسی، امنیتی و فعالیتی ساکنان را برآورده کند. در محیط روستایی، زمین کشاورزی، منابع آب، مراتع، فاصله تا خدمات، امکان اشتغال، هزینه زندگی و دسترسی به شبکه حمل‌ونقل از جمله عواملی هستند که می‌توانند وابستگی افراد به مکان را تقویت کنند. وابستگی زمانی افزایش می‌یابد که فرد احساس کند روستای محل سکونت برای سبک زندگی و فعالیت‌های او در مقایسه با مکان‌های جایگزین مناسب‌تر است. از این منظر، وابستگی مکانی باعلاقه یا دوست‌داشتن روستا تفاوت دارد؛ زیرا «دوست‌داشتن روستا» بیشتر بیانگر جنبه عاطفی رابطه فرد با مکان است، درحالی‌که وابستگی به سازگاری و تناسب کارکردی میان فرد و مکان مربوط می‌شود؛ بنابراین، ارزیابی وابستگی اقتصادی و معیشتی باید بر میزان توانایی مکان در تأمین نیازها و فراهم‌کردن امکان انجام فعالیت‌های موردنظر ساکنان متمرکز باشد (ویلیامز و واسکه، ۲۰۰۳؛ وان، شن و چوی، ۲۰۲۲).

هویت مکانی نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های اساسی احساس تعلق است که به بخشی از هویت فردی و جمعی مربوط می‌شود که در ارتباط با مکان شکل می‌گیرد. این بعد از طریق تمایز مکان، افتخار به آن، احساس ریشه داشتن، بازشناسی خود با نام و تاریخ روستا و احساس تداوم میان گذشته و حال پدیدار می‌شود. در سکونتگاه‌های روستایی، نشانه‌های طبیعی، معماری بومی، میراث‌فرهنگی، گویش، آیین‌ها و خاطرات خانوادگی می‌توانند در تثبیت و بازتولید هویت مکانی نقش داشته باشند. در واقع، مکان در اینجا تنها یک فضای فیزیکی برای سکونت نیست، بلکه بخشی از تعریف فرد از خویشتن و هویت جمعی جامعه محلی را تشکیل می‌دهد. ازاین‌رو، گویه‌هایی مانند «این روستا بخشی از

هویت من است»، «به معرفی خود به‌عنوان اهل این روستا افتخار می‌کنم» و «بدون این مکان بخشی از خود را از دست می‌دهم» برای سنجش این بعد مناسب‌تر از شاخص‌های خدماتی یا صرفاً رفتاری هستند؛ زیرا هویت مکانی بر معنای نمادین مکان و نقش آن در تعریف فرد از خود تأکید دارد (پروشانسکی و همکاران[1]، ۱۹۸۳؛ لویکا، ۲۰۱۱). در کنار ابعاد اجتماعی، کارکردی و هویتی، وضعیت اکولوژیکی – کالبدی نیز بستر عینی تجربه مکان را فراهم می‌کند. کیفیت محیط طبیعی و ساخته‌شده، از طریق عواملی همچون زیبایی و خوانایی منظر، سلامت آب‌وخاک، پوشش گیاهی، آسایش اقلیمی، کیفیت مسکن، ایمنی، پاکیزگی، دسترسی، فضاهای عمومی، سازگاری معماری با اقلیم و حفظ عناصر بومی، می‌تواند بر ادراک افراد از مکان و در نتیجه بر احساس تعلق آنان تأثیر بگذارد. در محیط‌های روستایی، این مؤلفه اهمیت بیشتری می‌یابد؛ زیرا ویژگی‌های طبیعی، معماری بومی، مصالح محلی و ساختار منظر روستا بخش مهمی از تجربه زیسته ساکنان را تشکیل می‌دهد. بااین‌حال، باید میان «وضعیت واقعی محیط» و «ادراک و رضایت ساکنان از محیط» تمایز قائل شد؛ زیرا پرسش‌نامه عمدتاً ادراک افراد را اندازه‌گیری می‌کند، درحالی‌که برای ارزیابی عینی وضعیت محیطی می‌توان از داده‌های مشاهده‌ای، مکانی و شاخص‌های محیطی نیز استفاده کرد.

مطالعات انجام‌شده در مناطق روستایی ایران نیز نشان داده‌اند که کیفیت محیطی – کالبدی و بوم سرزمینی می‌تواند نقش پررنگی در شکل‌گیری احساس تعلق داشته باشد (عرب، صادقلو و شایان، ۱۴۰۳؛ قنبری، یگانه و بمانیان، ۱۴۰۳). دلبستگی عاطفی بعد دیگری از احساس تعلق مکانی است که بیانگر احساس محبت، آرامش، امنیت روانی، دلتنگی، افتخار و خاطره‌مندی در ارتباط با مکان است. در سکونتگاه‌های روستایی، این نوع دلبستگی غالباً در نتیجه تجربه‌های دوران کودکی، حضور نسل‌های پیشین، قبرستان خانوادگی، مناظر آشنا، شیوه معیشت و رویدادهای جمعی شکل می‌گیرد و در طول زمان تقویت می‌شود. ازاین‌رو، مکان می‌تواند علاوه بر ارزش‌های کارکردی و اجتماعی، حامل خاطرات و تجربه‌های عاطفی عمیقی باشد که رابطه فرد با آن را پایدار می‌کند. این پیوند عاطفی در شرایط جابه‌جایی یا تخریب محیط می‌تواند به احساس فقدان و اندوه منجر شود. باتوجه‌به نزدیکی مفهومی دلبستگی عاطفی و هویت مکانی، لازم است در سنجش این دو مؤلفه تمایز مفهومی آن‌ها حفظ شود؛ به‌گونه‌ای که گویه‌های دلبستگی عاطفی بر «احساس فرد نسبت به مکان» تمرکز داشته باشند، نه بر اینکه مکان چه اندازه بخشی از تعریف فرد از خویشتن است. به بیان دیگر، دلبستگی عاطفی ماهیتی احساسی دارد، درحالی‌که هویت مکانی بیشتر به نقش مکان در شکل‌دهی به خودپنداره فرد مربوط می‌شود (اسکنل و گیفورد، ۲۰۱۰؛ ژانگ و وانگ[2]، ۲۰۲۲). در نهایت، تداوم و ماندگاری مکانی به‌قصد ادامه سکونت، تمایل به بازگشت پس از مهاجرت، ترجیح آینده زندگی در روستا، انتقال دارایی‌ها و سنت‌ها به نسل بعد و مشارکت برای حفظ مکان مربوط می‌شود. این مؤلفه بیانگر آن است که احساس تعلق چگونه می‌تواند در رفتار و تصمیم‌های مرتبط با آینده رابطه فرد با مکان بازتاب یابد. در بسیاری از الگوهای روان‌شناسی محیطی، ماندگاری بیشتر به‌عنوان «پیامد رفتاری تعلق» در نظر گرفته می‌شود و نه یکی از ابعاد هم‌سطح آن؛ باوجوداین، در مطالعات برنامه‌ریزی روستایی می‌توان آن را به‌صورت مؤلفه‌ای کاربردی در سازه گسترده‌تر «احساس تعلق و ماندگاری» وارد کرد. از این منظر، قصد ادامه سکونت، تمایل به بازگشت، انتقال دارایی و سنت به نسل بعد و مشارکت برای حفظ مکان می‌تواند بازتابی از استمرار رابطه فرد با محیط باشد. بااین‌حال، پیشنهاد می‌شود در تحلیل عاملی، تمایز این بعد از دلبستگی و وابستگی مکانی مورد آزمون قرار گیرد. همچنین، در صورت استفاده از مدل معادلات ساختاری، می‌توان احساس تعلق مکانی را به‌عنوان متغیر پیش‌بین و قصد ماندن یا بازگشت را به‌عنوان متغیر پیامدی تعریف کرد (ریتمولر، دزیدیچ و نیونهام، ۲۰۲۱؛ هه، مائو و کینوشیتا، ۲۰۲۳).

[1] . Proshansky et al
[2] . Zhang & Wang

براین‌اساس، شش مؤلفه مورداستفاده در پژوهش حاضر، ابعاد مکمل و مرتبطی از رابطه انسان و مکان را پوشش می‌دهند .پیوندهای اجتماعی بر روابط و شبکه‌های اجتماعی ساکنان، وابستگی اقتصادی و معیشتی بر کارکرد و توانایی مکان در تأمین نیازها، هویت مکانی بر نقش مکان در تعریف خود و هویت فردی و جمعی، وضعیت اکولوژیکی – کالبدی بر ویژگی‌های طبیعی و ساخته‌شده محیط، دلبستگی عاطفی بر پیوندهای احساسی و خاطره محور و تداوم و ماندگاری مکانی بر استمرار رابطه و پیامدهای رفتاری تعلق تأکید دارند. ازاین‌رو، ترکیب این مؤلفه‌ها می‌تواند چارچوبی نسبتاً جامع برای سنجش احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی فراهم کند و امکان بررسی هم‌زمان ابعاد اجتماعی، کارکردی، هویتی، محیطی، عاطفی و رفتاری این سازه را فراهم سازد.

مطالعات انجام‌شده در زمینه احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی نشان می‌دهد که این مفهوم تحت‌تأثیر مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی، هویتی، عاطفی، عملکردی و محیطی قرار دارد و بسته به ویژگی‌های مکانی و اجتماعی هر منطقه، اهمیت و شدت این عوامل متفاوت است. در مطالعات داخلی، باقری و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی باهدف شناخت وضعیت احساس تعلق مکانی در روستاهای ایجرود و بررسی تأثیر آن بر افزایش معیشت پایدار، نشان دادند که بر اساس آزمون تی تک نمونه‌ای، ابعاد تعلق عاطفی، تعلق رفتاری، تعلق شناختی و تعلق عملکردی در وضعیت مطلوب و هویت مکانی در سطح نامطلوب قرار دارد. همچنین، در زمینه ابعاد معیشت پایدار، ابعاد انسانی، اجتماعی و فیزیکی در وضعیت مطلوب و ابعاد اقتصادی و طبیعی در سطح نامطلوب ارزیابی شدند. نتایج مدل معادلات ساختاری نیز نشان داد که در میان پنج مؤلفه معیشت پایدار، مؤلفه اجتماعی بیشترین تأثیر را بر احساس تعلق مکانی دارد. در همین راستا، عرب و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل میزان احساس تعلق مکانی و عوامل مؤثر بر آن در نواحی روستایی دهستان شوسف» دریافتند که سطح معناداری در تمامی ابعاد سه‌گانه ارزیابی احساس تعلق مکانی کمتر از ۰/۰۵ و میانگین آن‌ها بالاتر از حد میانه نظری، یعنی ۳، بوده است. در میان ابعاد مورد بررسی، بعد تعلق هویتی با میانگین ۳/۸۹ بالاترین میانگین را به خود اختصاص داد. همچنین، نتایج آزمون مقایسه میانگین نشان داد که هر سه بعد عوامل مؤثر بر احساس تعلق مکانی از وضعیت معنادار و اثرگذاری بیش از حد متوسط برخوردارند. نتایج رگرسیون نیز نشان داد که این عوامل به طور مستقیم تأثیر قابل‌توجهی بر میزان احساس تعلق به مکان داشته‌اند. اهمیت این یافته برای پژوهش حاضر ازآن‌جهت است که بر نقش‌برجسته هویت مکانی و عوامل چندبعدی مؤثر بر شکل‌گیری تعلق در سکونتگاه‌های روستایی تأکید می‌کند.

ازسوی‌دیگر، قنبری، یگانه و بمانیان (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر کیفیت مؤلفه‌های مدل مکان پایدار در میزان حس تعلق ساکنین خانه‌های روستایی نواحی جلگه‌ای»، ۶۷۰ نفر از ساکنان بالای ۱۸ سال روستاهای جلگه‌ای تالش را با استفاده از پرسش‌نامه افتراق معنایی مورد بررسی قرار دادند و برای تحلیل داده‌ها از آزمون تی، همبستگی و رگرسیون استفاده کردند. نتایج نشان داد که متغیر بوم – سرزمینی با ضریب ۰/۸۳۴ بیشترین اثر و متغیر فضایی با ضریب ۰/۱۰۸ کمترین اثر را بر حس تعلق داشته است. این یافته اهمیت شاخص‌های بوم‌شناختی، مصالح محلی و معماری بومی را در شکل‌گیری حس تعلق برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که مؤلفه اکولوژیکی – کالبدی تعلق مکانی را نمی‌توان صرفاً به کیفیت خدمات و زیرساخت‌های عمومی محدود کرد .اهمیت عوامل کالبدی و محیطی در شکل‌گیری تعلق مکانی در پژوهش یاسوری و همکاران (۱۴۰۲) نیز موردتأکید قرار گرفته است. آنان در پژوهشی باهدف بررسی معناپذیری و حس تعلق مکانی در ارتقای سرمایه اجتماعی در شهرستان رودبار، به‌منظور تبیین نظام‌مند عوامل تأثیرگذار بر تعلق مکانی و ارائه مدلی جامع، از تکنیک تحلیل مسیر استفاده کردند. نتایج نشان داد که متغیر کالبدی تعلق مکانی با ضریب ۰/۴۵۶ بیشترین تأثیر مستقیم را بر نمایه تعلق مکانی داشته است. پس از آن، بعد اعتماد سرمایه اجتماعی با ضریب ۰/۲۱۶، بعد محیطی تعلق مکانی با ضریب ۰/۱۶۸، بعد عملکردی تعلق مکانی با ضریب ۰/۱۲۹،

همبستگی اجتماعی و مشارکت سرمایه اجتماعی به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. این یافته ضمن تأیید اهمیت هم‌زمان ابعاد کالبدی، محیطی و اجتماعی، ماهیت چندبعدی تعلق مکانی را نشان می‌دهد.

در زمینه نقش روابط اجتماعی و سرمایه اجتماعی، میکانیکی و دری (۱۴۰۱) در مطالعه تأثیر احساس تعلق مکانی بر پایداری جمعیتی روستاهای مرزی شهرستان سربیشه نشان دادند که انسجام و تعلقات خانوادگی و قومی، تعاملات دوستانه، ابراز همدردی و روابط نزدیک میان روستاییان از جمله متغیرهایی هستند که موجب تقویت احساس تعلق مکانی در میان روستاییان مرزی شده‌اند. در مقابل، زیرساخت‌های کالبدی موجود در این مطالعه عامل مؤثری برای تقویت تعلق مکانی نبوده‌اند و میزان تعلق مکانی موجود بیشتر تحت‌تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی، از جمله اعتماد، انسجام، مشارکت و هویت اجتماعی قرار داشته است. بااین‌حال، نویسندگان تأکید کرده‌اند که تقویت زیرساخت‌های کالبدی – فیزیکی در آینده می‌تواند در افزایش احساس تعلق مکانی، ماندگاری و پایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی دورافتاده و مرزی مؤثر باشد. این یافته نشان می‌دهد که تأثیر عوامل کالبدی بر تعلق مکانی می‌تواند به شرایط زمینه‌ای سکونتگاه وابسته باشد و در برخی مناطق، روابط اجتماعی نقش پررنگ‌تری از زیرساخت‌های فیزیکی ایفا کنند. بعد هویتی و عاطفی تعلق مکانی نیز در مطالعات داخلی موردتأکید قرار گرفته است. سواری و طاهری (۱۴۰۰) در مطالعه نقش حس تعلق مکانی در توانمندی روانی خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان باوی نشان دادند که میان تمامی ابعاد حس تعلق مکانی، شامل شناخت، رفتار، پیوند اجتماعی، هویت مکانی و دلبستگی عاطفی، و توانمندی روانی خانوارها رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین، در میان ابعاد حس تعلق مکانی، هویت مکانی مهم‌ترین متغیر تأثیرگذار بر توانمندی روانی خانوارها بوده است. این یافته اهمیت بعد هویتی را در پیامدهای فردی و اجتماعی تعلق مکانی نشان می‌دهد و بیانگر آن است که مکان علاوه بر کارکردهای اقتصادی و محیطی، در شکل‌گیری هویت و ظرفیت روانی ساکنان نیز نقش دارد.

در حوزه ویژگی‌های معماری و کالبدی نیز عنابستانی و فعال جلالی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر سبک معماری بر ارتقای حس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی»، ۱۷۵ خانوار دهستان کارده شهرستان مشهد را مورد پیمایش قرار دادند و از آزمون تی تک نمونه‌ای، رگرسیون و مدل‌سازی با روش حداقل مربعات جزئی استفاده کردند. نتایج نشان داد که آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، سازگاری و انطباق و کیفیت زیبایی‌شناختی بیشترین نقش را در ارتقای تعلق مکانی دارند. این یافته بیانگر آن است که مؤلفه اکولوژیکی – کالبدی باید فراتر از شاخص‌های صرفاً خدماتی و دسترسی موردتوجه قرار گیرد و ابعادی همچون شرایط اقلیمی، امنیت، زیبایی‌شناسی، سازگاری معماری و ویژگی‌های بومی را نیز شامل شود. در مجموع، یافته‌های مطالعات داخلی نشان می‌دهد که احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی تحت‌تأثیر یک عامل منفرد قرار ندارد، بلکه حاصل تعامل میان مؤلفه‌های اجتماعی، هویتی، عاطفی، عملکردی و محیطی است. بااین‌حال، شدت اثر این مؤلفه‌ها در مناطق مختلف یکسان نیست؛ به‌گونه‌ای که در برخی مطالعات، پیوندهای اجتماعی و سرمایه اجتماعی اهمیت بیشتری داشته‌اند، درحالی‌که در برخی دیگر، ویژگی‌های هویتی، کالبدی یا بوم سرزمینی نقش‌برجسته‌تری ایفا کرده‌اند. این تفاوت می‌تواند ناشی از ویژگی‌های جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متفاوت سکونتگاه‌های روستایی باشد و ضرورت استفاده از چارچوبی چندبعدی برای سنجش تعلق مکانی را تقویت می‌کند.

مطالعات بین‌المللی نیز بر ماهیت چندبعدی، پویا و زمینه‌مند تعلق مکانی در مناطق روستایی تأکید دارند. کاراسکو و همکاران[1] (۲۰۲۵) در یک مرور نظام‌مند با عنوان «ریشه‌های جوانان روستایی: مرور پنج‌ساله دلبستگی مکانی»، ۱۹ مقاله بین‌المللی منتشرشده در فاصله سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۳ را که از روش‌های کمی و کیفی، به‌ویژه

[1] .Carressco et al

پرسش‌نامه و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، استفاده کرده بودند، بررسی کردند. نتایج این مرور نشان داد که پیوند عاطفی با مکان نقش‌محوری در تصمیم جوانان برای ماندن، ترک یا بازگشت دارد، اما عواملی همچون فشارهای ناشی از فرهنگ شهر محور، نابرابری جنسیتی، محدودیت فرصت‌ها و پویایی‌های بین‌نسلی می‌توانند این رابطه را تعدیل کنند. این یافته ضرورت ترکیب هم‌زمان عوامل اجتماعی، عاطفی، محیطی و ساختاری را در مطالعه تعلق مکانی در جوامع روستایی نشان می‌دهد. در همین زمینه، هه و همکاران[1] (۲۰۲۳) بامطالعه تعلق مکانی در میان مهاجران روستایی در نواحی روستایی چین و با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی دریافتند که دلبستگی افراد به زادگاه روستایی از دلبستگی آنان به شهر محل اقامت بیشتر بوده است. همچنین، متغیرهایی همچون مالکیت، تحصیلات، وضعیت تأهل، داشتن فرزند، سن هنگام خروج از روستا و مدت دوری از زادگاه، تفاوت‌های معناداری را میان تیپ‌های مختلف نشان دادند. این مطالعه نشان می‌دهد که تعلق مکانی پدیده‌ای پویا و چند مکانی است و تجربه مهاجرت الزاماً به معنای ازبین‌رفتن پیوند افراد با زادگاه نیست؛ بنابراین، رابطه انسان و مکان می‌تواند حتی پس از جابه‌جایی فضایی نیز استمرار داشته باشد و در قالب پیوند عاطفی و هویتی با زادگاه حفظ شود. رودریگز و همکاران[2] (۲۰۲۲) نیز در پژوهشی با عنوان «آینده روستایی بودن: تعلق مکانی در میان جوانان دو اجتماع روستایی مدیترانه‌ای در مرکز شیلی»، ۹۰ جوان ۱۳ تا ۲۴ساله را با استفاده از پرسش‌نامه برخط مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد علاقه به ادامه زندگی در روستا در میان جوانانی بیشتر بوده است که از جامعه محلی خود رضایت بیشتری داشتند، احساس امنیت می‌کردند، پیوند قوی‌تری با طبیعت داشتند و در شبکه‌ای اجتماعی قرار گرفته بودند که زندگی روستایی را ارزشمند می‌دانست. این یافته به‌صورت هم‌زمان اهمیت پیوندهای اجتماعی، کیفیت ادراک‌شده محیط، ارتباط با طبیعت و قصد ماندن را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که تداوم سکونت در مناطق روستایی از تعامل میان عوامل اجتماعی، محیطی و عاطفی شکل می‌گیرد. ریتمولر و همکاران[3] (۲۰۲۱) نیز در پژوهشی با عنوان «حرکت به‌سوی روستا: دیدگاه‌های کیفی درباره نقش دلبستگی مکانی در قصد جوانان برای بازگشت به مناطق روستایی»، با استفاده از مصاحبه و تحلیل مضمون استقرایی، نقش تجربه مکان، روابط اجتماعی و تصور آینده را در تمایل جوانان به بازگشت بررسی کردند. نتایج نشان داد که تعلق به‌تنهایی تصمیم به بازگشت را تضمین نمی‌کند، بلکه فرصت‌های شغلی، امکان ساختن آینده و حفظ روابط اجتماعی تعیین می‌کنند که پیوند عاطفی با مکان تا چه اندازه به‌قصد واقعی بازگشت تبدیل شود. این یافته از نظر مفهومی اهمیت زیادی دارد؛ زیرا میان «تعلق به مکان» و «ماندگاری یا بازگشت» تمایز ایجاد می‌کند و نشان می‌دهد که قصد ماندن یا بازگشت را می‌توان پیامدی از تعلق مکانی دانست که تحت‌تأثیر شرایط اقتصادی و اجتماعی قرار می‌گیرد. همچنین، تورتون[4] (۲۰۱۶) با مرور نظام‌مند متغیرهای مهم در احساس تعلق مکانی، به بررسی اهمیت این مفهوم در سکونتگاه‌های انسانی و عوامل مؤثر بر آن پرداخت. نتایج نشان داد که میزان تعلق مکانی به نوع و ویژگی‌های مکان وابسته است و در مناطق روستایی، این تعلق به‌شدت تحت‌تأثیر پیوندها و روابط اجتماعی قرار دارد. این یافته با نتایج بسیاری از مطالعات داخلی و بین‌المللی همسو است و نقش روابط اجتماعی را به‌عنوان یکی از عناصر اساسی در شکل‌گیری و استمرار تعلق مکانی در محیط‌های روستایی تأیید می‌کند.

در مجموع، مرور مطالعات داخلی و خارجی نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های متعددی احساس تعلق مکانی را از ابعاد مختلف بررسی کرده‌اند، اما نتایج آن‌ها بیانگر ماهیت پیچیده و چندبعدی این سازه است. مطالعات داخلی بر اهمیت پیوندهای اجتماعی، هویت مکانی، کیفیت کالبدی – محیطی و ابعاد عملکردی تأکید دارند، درحالی‌که مطالعات

[1] . He et al
[2] . Rodriguez et al
[3] . Roethmuller et al
[4] . Turton

خارجی علاوه بر این عوامل، پویایی تعلق در شرایط مهاجرت، نقش دلبستگی عاطفی در تصمیم به ماندن یا بازگشت و تأثیر فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی بر تبدیل تعلق به رفتار مکانی را برجسته کرده‌اند. ازسوی‌دیگر، برخی مطالعات بر ابعاد روان‌شناختی تعلق و برخی بر ویژگی‌های عینی مکان تمرکز داشته‌اند. براین‌اساس، به نظر می‌رسد استفاده از رویکردی تلفیقی که بتواند ابعاد اجتماعی، اقتصادی – معیشتی، هویتی، اکولوژیکی – کالبدی، عاطفی و رفتاری را به‌صورت هم‌زمان در نظر بگیرد، تصویر جامع‌تری از احساس تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی ارائه می‌کند. در همین راستا، پژوهش حاضر با تمرکز بر شش مؤلفه پیوندهای اجتماعی، وابستگی اقتصادی و معیشتی، هویت مکانی، وضعیت اکولوژیکی – کالبدی، دلبستگی عاطفی و تداوم و ماندگاری مکانی، تلاش می‌کند ابعاد مختلف رابطه انسان و مکان را در محیط روستایی به‌صورت یکپارچه مورد سنجش قرار دهد. مرور مطالعات داخلی و خارجی نتایج نسبتاً مشترکی را نمایان می‌سازد. نخست اینکه تعلق مکانی سازه‌ای چندبعدی است و هیچ‌یک از ابعاد اجتماعی، هویتی، عاطفی، کارکردی و محیطی به‌تنهایی قادر به توضیح کامل رابطه ساکنان با روستا نیست. دوم، اثر هر بعد به زمینه وابسته است: در برخی روستاها، اعتماد و انسجام اجتماعی نقش مسلط دارند؛ در نواحی دارای معماری و منظر متمایز، کیفیت زیست‌بوم و کالبدی پررنگ‌تر است؛ و در میان جوانان و مهاجران، فرصت ساختن آینده و شبکه روابط تعیین می‌کند که تعلق به ماندن یا بازگشت منجر شود. سوم، تعلق قوی الزاماً پیامد مثبت و یکسان ندارد؛ ممکن است حفاظت، مشارکت و تاب‌آوری را تقویت کند. باوجود گسترش مطالعات، این خلأ پژوهشی همچنان باقی است. بخش مهمی از پژوهش‌های داخلی تنها دو یا سه مؤلفه را سنجیده و کمتر مطالعه‌ای شش مؤلفه پیوندهای اجتماعی، وابستگی مکانی، هویت مکانی، وضعیت اکولوژیکی – کالبدی، دلبستگی عاطفی و تداوم و ماندگاری را در یک چارچوب واحد آزموده است.

۳– روش، تکنیک‌ها و قلمرو

تحقیق حاضر به لحاظ هدف، کاربردی، از حیث ماهیت و روش، توصیفی – تحلیلی و از نظر گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات پیمایشی است. جهت انجام پژوهش باتوجه‌به موضوع تحقیق، تکنیک گردآوری اطلاعات موردنیاز به روش اسنادی و پیمایشی است. ابزار گردآوری داده‌های پیمایشی، پرسش‌نامه محقق ساخته است. طبق سرشماری ۱۳۹۵، تعداد کل روستاهای دارای سکنه شهرستان ۳۰۴ آبادی بوده است. که در این تحقیق تعداد ۳۰ روستا ی بالای ۵۰ خانواربا جمعیت ۱۱۰۵۸ نفر در قالب ۳۶۸۵خانوار بر حسب موقعیت قرارگیری و پراکنش فضایی به عنوان نمونه انتخاب گردید. حجم نمونه مورد تحقیق با استفاده از فرمول کوکران ۳۴۸ خانوار و تعداد نمونه در هر روستا به روش تناسب و سهمیه به شرح جدول۲ بدست آمد. برای تعیین حجم نمونه تحقیق از فرمول کوکران به شرح زیر استفاده شد:

$$n = \frac{Nt^2.pq}{Nd^2 + t^2.pq}$$

n= تعداد نمونه آماری؛

N= جامعه آماری ۳۶۸۵ خانوار

t = سطح اطمینان ۱/۹۶

d= دقت موردنظر برای نمونه‌گیری (۰/۰۵)

p= احتمال تأثیر متغیر مستقل بر وابسته (۰/۵)

q= احتمال‌عدم‌تأثیرمتغیرمستقل بر وابسته (۰/۵)

$$n = \frac{(3685)(1.96).(0.5)(0.5)}{3685(0.05)^2 + (1.96).(0.5)(0.5)} = 348$$

جدول ۱– روستاهای نمونه تحقیق به تفکیک هستان و حجم نمونه

دهستان	روستا	تعداد خانوار سال ۱۳۹۵	تعداد جمعیت سال ۱۳۹۵	حجم نمونه بر اساس تعداد خانوار
القورات	نوده	۵۱	۱۱۸	۵
	فلارگ	۵۲	۱۲۴	۵
	مافریز	۵۲	۱۵۴	۵
	طورمان	۵۴	۱۴۴	۵
	غیوگ	۵۸	۱۴۵	۶
	کوشک	۶۶	۱۹۸	۶
	دل‌آباد	۱۰۰	۲۵۴	۱۰
	نقنج	۱۲۳	۲۹۶	۱۲
	خنگ	۱۲۸	۳۵۳	۱۲
	مزداب	۱۴۴	۳۵۶	۱۴
باقران	سورگ	۷۴	۱۹۴	۷
	علی‌آباد داورآباد	۷۴	۲۲۴	۷
	نصرآباد	۷۴	۲۲۷	۷
	بهدان	۷۷	۱۸۳	۸
	ده نو	۱۲۰	۴۲۹	۱۱
	چاچ	۱۲۱	۳۰۰	۱۱
	نوفرست	۱۷۸	۴۹۷	۱۷
	خراشاد	۲۳۶	۶۲۶	۲۱
	بجد	۳۰۳	۱۱۰۰	۲۹
شاخنات	بیدخت	۵۶	۱۴۰	۵
	اسنان	۶۵	۱۷۵	۶
	مهمویی	۲۲۱	۷۵۰	۲۱
شاخن	واشان	۱۲۲	۳۹۸	۱۲
	اوجان	۲۳۸	۸۳۴	۲۲
	شاخن	۴۲۲	۱۳۴۳	۴۰
فشارود	روشناوند	۵۴	۱۱۳	۵
	شوشود	۱۴۱	۴۶۰	۱۳
کاهشنگ	زیرگ	۵۵	۱۶۵	۵
	گوگچین	۷۵	۱۹۰	۷
	مرک	۱۵۱	۵۶۹	۱۴
جمع	۳۰ روستا	۳۶۸۵	۱۱۰۵۸	۳۴۸

(منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ و محاسبات نگارنده)

ابزار گردآوری داده‌ها در تحقیق حاضر پرسش‌نامه محقق ساخته دارای دو بخش سؤالات عمومی و فردی و سؤالات مربوط به مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی – فضایی در قالب ۶ مولفه شامل ۶۲ گویه در طیف لیکرت بوده است. مولفه های اصلی پژوهش شامل مولفه پیوندهای اجتماعی(۱۴ گویه)، مولفه اقتصادی و معیشتی(۱۲ گویه)، هویت مکانی(۱۰ گویه) ،اکولوژیکی(۷ گویه)، دلبستگی عاطفی(۱۲ گویه) و تداوم و ماندگاری مکانی(۷ گویه) بوده است. روایی ابزار اندازه گیری از طریق اخذ نظرات متخصصین توسعه و برنامه ریزی روستایی و پایایی ان از طریق محاسبه الفای کرونباخ به شرح جدول۲ انجام شد.

جدول ۲– پایایی مولفه های تحقیق بر اساس ضریب الفای کرونباخ

مؤلفه	تعداد گویه	مقدار ضریب آلفای کرونباخ
پیوندهای اجتماعی	۱۴	/۷۸۱
اقتصادی و معیشتی	۱۲	/۸۹۰
هویت مکانی	۱۰	۰/۸۵۶
اکولوژیکی	۷	/۷۳۵
دلبستگی عاطفی	۱۲	/۹۰۱
تداوم و ماندگاری مکانی	۷	/۷۱۴

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۵)

مؤلفه‌های تحقیق بر اساس مبانی نظری و پیشینه تحقیق شامل، پیوندهای اجتماعی[۱]، وابستگی اقتصادی[۲]، هویت مکانی[۳]، تعلق اکولوژیکی[۴]، دلبستگی عاطفی[۵] و تداوم و ماندگاری مکانی[۶] به شرح جدول ۳ بوده است. داده‌های مورد نیاز تحقیق از طریق عملیات پیمایشی که حاوی سوالات مشخصات فردی و مربوط به مولف های ۶ گانه احساس تعلق مکانی است گرد آوری شد. برای تسریع و تسهیل تحلیل داده‌های اخذ شده، هر یک از متغیرها با استفاده از طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفت و سپس با استفاده از نرم افزارهای Excel و SPSS پردازش گردید، بدین منظور و جهت تبیین و تحلیل داده‌ها، ابتدا شاخص های توصیفی پاسخ دهندگان ارائه گردیده و سپس به تجزیه و تحلیل استنباطی یافته‌هایی پژوهش با استفاده از آزمون‌های آماری تی تک نمونه‌ای و تحلیل واریانس استفاده شده است.

جدول ۳– مولفه ها و متغیرهای احساس تعلق مکانی– فضایی

مؤلفه	متغیر
پیوندهای اجتماعی	روابط صمیمانه با اهالی، اعتماد به همسایگان، حمایت در زمان بروز مشکل، مشارکت در فعالیت‌ها، روحیه همکاری، اهمیت روابط خانوادگی و خویشاوندی، بالابودن سطح همبستگی اجتماعی، مشارکت در تصمیم‌گیری محلی، احترام متقابل اهالی روستا، احساس عدم تنهایی، شرکت در مناسبات و آیین‌ها، وجود دوستان و اشنایان، لذت از حضور در جمع اهالی، زندگی اجتماعی رضایت‌بخش.
اقتصادی و معیشتی	کفایت امکانات روستا برای تأمین معیشت، وابستگی فعالیت‌های روزمره به روستا، وابستگی شغل و معیشت به روستا، دسترسی به آب، زمین و منابع طبیعی، امکانات و ظرفیت‌ها برای ادامه زندگی، تأمین نیازهای اساسی در روستا، امکانات رفاهی مناسب، منابع درآمدی متنوع، مطلوب‌بودن سطح خدمات زیربنایی، دسترسی به خدمات پایه، کیفیت مسکن، تناسب وضعیت کالبدی با شیوه زندگی.
هویت مکانی	روستا به‌عنوان بخشی از هویت، سازگاری ویژگی‌های روستا باارزش‌های فردی، اهمیت فرهنگ و سنت‌ها، احساس ارزشمندی از زندگی در روستا، نقش روستا در شکل‌گیری شخصیت فردی، گره‌خوردن سرنوشت شخصی با روستا، پیشینه و ریشه‌های خانوادگی، تناسب با سبک زندگی، ارزش‌های فرهنگی به‌عنوان بخشی از هویت، افتخار به تعلق و جایگاه اصلی زندگی.
اکولوژیکی	ارزشمندی محیط طبیعی روستا، احساس مسئولیت نسبت به حفاظت از منابع طبیعی، نگرانی از تخریب محیطزیست روستا، ارزشمندی زیبایی‌های محیط طبیعی، نگرانی از تخریب منابع طبیعی، علاقه‌مندی به مشارکت در حفظ محیطزیست، احساس وابستگی به چشم‌اندازهای طبیعی روستا، وابستگی آینده زندگی به حفظ محیط طبیعی.
دلبستگی عاطفی	علاقه به محل سکونت، احساس آرامش، خاطرات خوش زندگی در روستا، دشواری ترک روستا، احساس شادی از زندگی در

[1] . Social Bonding
[2] . Economic Dependence
[3] . Place Identity
[4] . Ecological Belonging
[5] . Emotional Attachment
[6] . Place Continuity

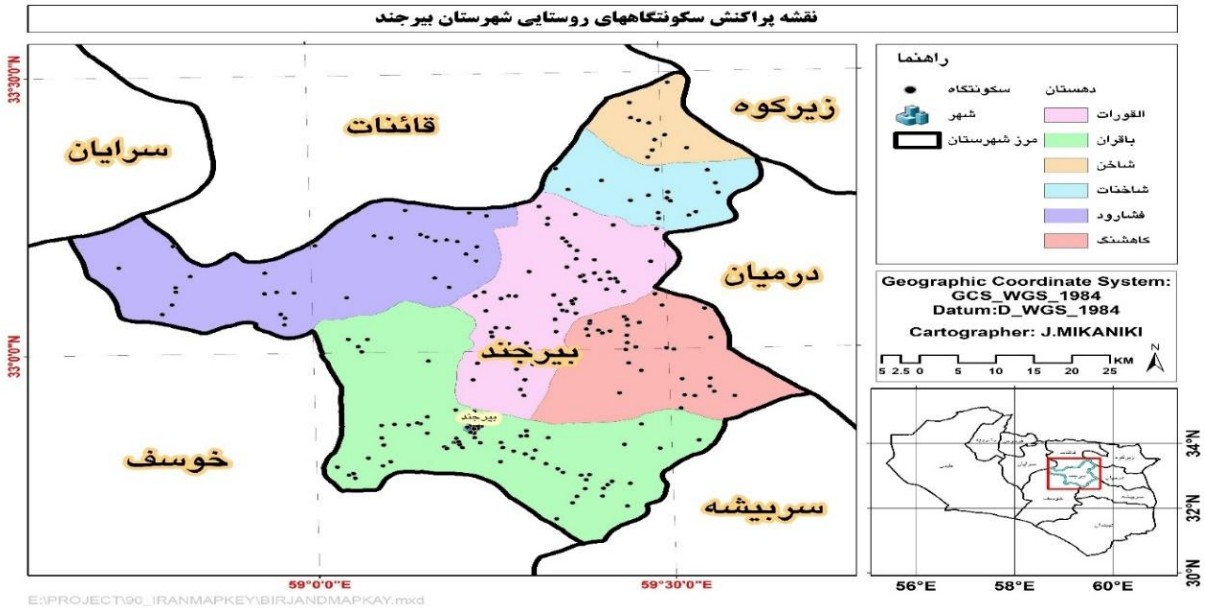
مؤلفه	متغیر
	روستا، ارزشمندی روستا، اهمیت به آینده روستا، افتخار به زندگی در روستا، دلتنگی به هنگام دوری از روستا، احساس امنیت از حضور در روستا، احساس دلبستگی عمیق به روستا، خوشحالی از پیشرفت و توسعه روستا.
تداوم و ماندگاری مکانی	تمایل به تداوم زندگی خانواده، حفظ ارتباط فرزندان با محیط روستا، بقای روستا به‌عنوان بخشی از آینده زندگی، تمایل به ارتباط با روستا در طول زندگی، اهمیت ماندگاری جمعیت روستا، تلاش برای حفظ هویت روستا، نگرانی از پدیده مهاجرت گسترده از روستا.

شهرستان بیرجند به مرکزیت شهر بیرجند یکی از شهرستان‌های استان خراسان جنوبی است که بین ۵۸ درجه و ۴۰ دقیقه و ۵۹ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۳۹ دقیقه و ۳۳ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این شهرستان با مساحت ۴۰۲۷ کیلومتر مربع دارای ۳۰۴ آبادی دارای سکنه در یک بخش و ۶ دهستان (القورات، باقران، فشارود، کاهشنگ، شاخن، شاخنات) است. این شهرستان از شمال به شهرستان‌های قاینات و سرایان، از شرق به شهرستان خوسف ، از غرب به شهرستان های زیرکوه و درمیان و از جنوب به شهرستان سربیشه محدود می‌گردد. (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰). تغییرات جمعتی در دو سرشماری اخیر نشان می دهد نرخ رشد جمعیت روستایی شهرستان در فاصله سرشماری های عمومی نفوس و مسکن سال های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ حدود ۱/۸۱ درصد بوده که در این میان دهستان القورات دارای کمترین نرخ رشد و دهستان باقران دارای بیشترین نرخ رشد بوده است، نرخ رشد دهستان باقران(۰۴۸/.) تحت تاثیر افزایش جمعیت در سکونتگاه های پیراشهری و هم جواری با مرکز استان بوده است(جدول شماره ۴).

جدول ۴– اطلاعات جمعیتی و میزان های رشد جمعیت دهستانهای شهرستان بیرجند ۹۵–۱۳۹۰

دهستان	سال ۱۳۹۰		سال ۱۳۹۵		نرخ رشد
	خانوار	جمعیت	خانوار	جمعیت	
القورات	۳۸۷۶	۱۲۰۲۶	۳۱۵۹	۹۴۷۹	-/۰۴۶۵
شاخنات	۹۸۵	۲۹۰۹	۹۴۲	۲۵۹۴	-/۰۲۲۷
کاهشنگ	۱۰۹۲	۳۲۳۸	۱۲۱۰	۳۳۳۸	۰/۰۰۶۱
شاخن	۱۵۸۷	۵۱۳۰	۱۶۷۲	۵۳۷۲	۰/۰۰۹۳
باقران	۷۴۹۷	۲۶۹۴۰	۹۰۴۲	۳۴۰۷۱	۰/۰۴۸
فشارود	۷۸۲	۲۱۲۴	۸۸۴	۲۴۳۵	۰/۰۲۷۷
جمع	۱۵۸۱۹	۵۲۳۶۷	۱۶۹۰۶	۵۷۲۸۹	۰/۰۱۸۱

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج تفضیلی سرشمارهای عمومی نفوس مسکن ۱۳۹۰ ، ۱۳۹۵ و محاسبات نگارنده

شکل ۱– پراکنش سکونتگاه های روستایی شهرستان بیرجند به تفکیک دهستان

۴– یافته‌ها و تحلیل داده

طبق نتایج به‌دست‌آمده آمار توصیفی متغیر جنسیت بیانگر این است که ۵۸/۲ درصد از پاسخ دهندگان مرد و ۴۱/۸ درصد زن می‌باشند.۲۹۶ نفر از افراد نمونه تحقیق را افراد متأهل، ۵۲ نفر را افراد مجرد تشکیل می‌دهند. از نظر ترکیب سنی،۲۳/۲۹ درصد بین گروه سنی ۲۰ تا ۳۰ سال، ۳۹/۶درصد در گروه سنی ۳۱ تا ۴۹ سال، ۲۹/۴درصد در گروه سنی ۵۰ تا ۶۳ سال و ۷/۷ درصد در گروه بیشتر از ۶۴ سال قرار دارند. از حیث سطح تحصیلات،بالاترین میزان فراوانی ۱۴۹ نفر (معادل ۴۲/۸۱ درصد)، مربوط به سطح تحصیلات دیپلم و کمترین فراوانی ۱۷ نفر(معادل ۶/۱۷ درصد) مربوط به فوق لیسانس و بالاتر می‌باشد و از نظر بعد خانوار، ۴۲/۱۸درصد خانوارها دارای ۵-۴ نفر وکمترین درصد نیز مربوط به بیش از ۶ نفر (معادل ۶/۶۴ درصد) می‌باشد. برای اطمینان از نرمال بودن داده ها در این پژوهش از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف استفاده‌شده است. سطح معناداری آزمون کلموگروف- اسمیرنوف برای کلیه مولفه ها بیشتراز مقدار ۵٪ است. در نتیجه این متغیرها دارای توزیع نرمال بوده و تحلیل آزمون‌های پارامتریک(آزمون تی یک نمونه ای) استفاده خواهد شد.

جدول ۵– آزمون نرمال بودن متغیرهای پژوهش

مؤلفه		پیوندهای اجتماعی	اقتصادی و معیشتی	هویت مکانی	اکولوژیکی و کالبدی	دلبستگی عاطفی	تداوم و ماندگاری
حجم نمونه		۳۴۸	۳۴۸	۳۴۸	۳۴۸	۳۴۸	۳۴۸
پارامترهای توزیع نرمال	میانگین	۳/۸۲	۲/۷۱	۳/۸۳	۲/۵۶	۳/۲۳	۲/۲۰
	انحراف معیار	۰/۳۸۶	۰/۶۹۰	۰/۵۳۵	۰/۵۱۷	۰/۵۱۵	۰/۴۹۱
آماره آزمون اسمیرنوف – کلموگروف		۲/۸۳	۲/۴۲	۲/۱۹	۵/۰۷	۱/۸۴	۱/۶۰
سطح معنی‌داری آزمون		۰/۰۶۷	۰/۰۵۹	۰/۰۵۱	۰/۲۱۱	۰/۲۱	۰/۸۱
نتیجه آزمون		نرمال	نرمال	نرمال	نرمال	نرمال	نرمال

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۵)

داده‌های گردآوری شده حاصل از عملیات پیمایشی در خصوص سنجش میزان تعلق مکانی شامل مؤلفه‌ها و متغیرهای مندرج در جدول ۳ مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت. محاسبه میانگین نظرات افراد نمونه تحقیق نشان داد که در مورد مؤلفه مولفه پیوندهای اجتماعی با رقم ۳/۸۲ بالاترین و مولفه تداوم و ماندگاری بارقم ۲/۲۰ پایین‌ترین میانگین‌ها را به خود اختصاص داده است. در مجموع نیز احساس تعلق مکانی با میانگین ۳/۰۴ در حد متوسط قرار دارد. با توجه به میزان های اندک نرخ رشد اندک و بعضا منفی جمعیتی سکونتگاه های روستایی(جدول۶) مولفه های پیوندهای اجتماعی، هویت مکانی و دلبستگی عاطفی جامعه روستایی در حد نسبتا بالایی قرار دارد.

جدول ۶ – میانگین مولفه های احساس تعلق مکانی از منظر جامعه نمونه تحقیق

مفهوم	مؤلفه	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	اولویت بر اساس ضریب تغییرات
تعلق مکانی – فضایی	پیوندهای اجتماعی	۳/۸۲	۰/۲۸۶	۰/۰۷۴	۱
	هویت مکانی	۳/۸۱	۰/۵۳۵	۰/۱۳۹	۲
	دلبستگی عاطفی	۳/۲۳	۰/۵۱۵	۰/۱۵۹	۳
	اکولوژیکی و کالبدی	۲/۵۶	۰/۵۱۷	۰/۲۰۱	۴
	تداوم و ماندگاری	۲/۲۰	۰/۴۹۱	۰/۲۲۳	۵
	اقتصادی و معیشتی	۲/۷۱	۰/۶۹۰	۰/۲۵۴	۶
	میانگین کل	۳/۰۴	۰/۵۰۵	۰/۱۶۶	–

(منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۵)

باتوجه‌به نرمال بودن داده‌های کلیه مؤلفه‌های تعلق مکانی از آزمون پارامتری تی تک نمونه‌ای استفاده گردید. در آزمون پارامتری میانگین فرضی (مطلوبیت عددی) ۳ در نظر گرفته می‌شود. اگر مقدار سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ باشد فرض صفر رد و فرض مقابل پذیرفت می‌شود. جدول (۷) نتایج آزمون مربوط به مؤلفه‌های شش‌گانه احساس تعلق مکانی را نشان می‌دهد. باتوجه‌به سطح معنی‌داری، میانگین‌های به‌دست‌آمده برای همه مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی از دیدگاه جامعه نمونه تحقیق با اطمینان ۹۹ درصد تأیید می‌شود.

جدول ۷– نتایج آزمون تی تک نمونه ای برای مولفه های احساس تعلق مکانی

مؤلفه	میانگین نظری = ۳					سطح اطمینان ۹۵ درصد	
	میانگین	مقدار آماره T	درجه آزادی	معنی‌داری	اختلاف میانگین	کران بالا	کران پایین
پیوندهای اجتماعی	۳/۸۲	۵۳/۶۰۷	۳۴۷	۰/۰۰۰	۰/۸۲	۰/۸۵	۰/۷۹
اقتصادی و معیشتی	۲/۷۱	۷/۵۹۲	۳۴۷	۰/۰۰۰	-۰/۲۹	۰-/۲۰	-۰/۳۵
هویت مکانی	۳/۸۱	۲۸/۹۵۸	۳۴۷	۰/۰۰۰	۰/۸۱	۰/۸۸	۰/۷۷
اکولوژیکی و کالبدی	۲/۵۶	۱۵/۸۵۳	۳۴۷	۰/۰۰۰	-۰/۴۴	-۰/۴۹	-۰/۳۸
دلبستگی عاطفی	۳/۲۳	۸/۳۸۴	۳۴۷	۰/۰۰۰	۰/۲۳	۰/۱۷	/۲۸
تداوم و ماندگاری مکانی	۲/۲۰	۳۰/۲۲۵	۳۴۷	۰/۰۰۰	-۰/۸۰	-۰/۱۵	-۰/۷۴

(منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۵)

یافته‌های تحقیق به تفکیک مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی در سطح دهستانی بیانگر وضعیت هریک از مؤلفه‌ها به شرح ذیل است:

- پیوندهای اجتماعی: پیوندهای اجتماعی به کیفیت روابط، اعتماد متقابل، احساس عضویت، همکاری و تعامل میان ساکنان یک مکان اشاره دارد و از طریق تقویت همبستگی، مشارکت و حمایت اجتماعی، زمینه را برای

افزایش احساس تعلق، انسجام اجتماعی و توانایی جامعه فراهم می‌سازد. بررسی این مؤلفه در همه دهستان‌های شهرستان نمایانگر بالابودن پیوندهای اجتماعی است به‌گونه‌ای که میانگین‌ها در حد بالایی قرار دارد در این میان دهستان القورات با میانگین ۳/۹۰ بالاترین رقم و دهستان فشارود با میانگین ۳/۶۱ پائین‌ترین رقم را به خود اختصاص داده است.

- وابستگی اقتصادی و معیشتی: وابستگی مکانی به میزان اتکای افراد به قابلیت‌ها، منابع و کارکردهای یک مکان برای تأمین نیازهای اقتصادی، اجتماعی و معیشتی اشاره دارد. این بعد بیشتر بر جنبه عملکردی مکان تأکید دارد و نشان می‌دهد که تا چه اندازه محیط زندگی، نسبت به سایر مکان‌ها، پاسخگوی نیازهای افراد است. هرچه کارکردهای مکان برای ساکنان ارزشمندتر و جایگزینی آن دشوارتر باشد، وابستگی مکانی نیز بیشتر خواهد بود. بر اساس یافته‌های تحقیق این مؤلفه در حد نزدیک به متوسط ارزیابی می‌شود. دهستان القورات با میانگین ۳/۲۶ بالاترین رقم و دهستان شاخن با میانگین ۲/۲۸ پائین‌ترین رقم را به خود اختصاص داده است
- هویت مکانی: هویت مکانی بیانگر آن بخش از هویت فردی و جمعی است که از تعامل مستمر با یک مکان شکل می‌گیرد. افراد از طریق ویژگی‌های فرهنگی، تاریخی، اجتماعی و طبیعی محیط، مکان را بخشی از خودپنداره و هویت خویش می‌دانند. تحلیل داده‌ها نشان داد میانگین مؤلفه هویت مکانی برای همه دهستان‌ها بین ۳/۷۶ و ۴/۱۸ قرار دارد.
- تعلق اکولوژیکی: تعلق اکولوژیکی به احساس پیوند و مسئولیت افراد نسبت به محیط طبیعی و اکوسیستم محل زندگی اشاره دارد و بیانگر درک انسان از وابستگی متقابل خود با طبیعت و تعهد به حفاظت از منابع طبیعی است. یافته‌ها نشان داد تعلق اکولوژیکی و کالبدی در سطح مطلوبی قرار ندارد و رقم میانگین این مؤلفه در همه دهستان‌ها کمتر از ۳(حد متوسط) قرار دارد.
- دلبستگی عاطفی: دلبستگی عاطفی به پیوندهای احساسی و روان‌شناختی افراد با مکان زندگی اشاره دارد که در اثر تجربه‌های زیسته، خاطرات، احساس امنیت و رضایت از محیط شکل می‌گیرد. این بعد بیانگر میزان علاقه، محبت و وابستگی عاطفی افراد به محل سکونت است و موجب افزایش تمایل به حفظ، حمایت و ماندگاری در مکان می‌شود. میانگین مؤلفه دلبستگی مکانی برای همه دهستان‌ها در حد متوسط قرار دارد. دهستان القورات با میانگین ۳/۵۴ در مرتبه اول و دهستان باقران با میانگین ۲/۹۶ در رده آخر قرار می‌گیرد
- تداوم و ماندگاری مکانی: تداوم و ماندگاری مکانی به احساس استمرار و پیوستگی میان گذشته، حال و آینده افراد در یک مکان اشاره دارد. این بعد بیانگر نقش مکان در حفظ خاطرات، هویت، ارزش‌های فرهنگی و تجربه‌های مشترک نسل‌های مختلف است. وجود تداوم مکانی احساس ثبات، امنیت و تعهد به محل سکونت را تقویت کرده و از طریق حفظ سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی، به افزایش ماندگاری جمعیت می‌انجامد. مؤلفه تداوم و ماندگاری مکانی برای همه دهستان‌ها در سطح مطلوبی قرار ندارد به‌طوری که دهستان کاهشنگ با میانگین ۲/۶۰ بالاترین رقم و دهستان شاخن با میانگین ۱/۹۶ پائین‌ترین رقم را به خود اختصاص داده است

جدول۸ – بررسی مولفه های احساس تعلق مکانی به تفکیک دهستان

مؤلفه	دهستان	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار
پیوندهای اجتماعی	القورات	۸۰	۳/۹۰	۰/۳۶
	باقران	۱۱۸	۳/۸۰	۰/۲۴
	فشارود	۱۸	۳/۶۱	۰/۳۴
	کاهشنگ	۲۶	۳/۶۷	۰/۳۶
	شاخن	۷۴	۳/۸۹	۰/۱۷
	شاخنات	۳۲	۳/۷۶	۰/۱۹
اقتصادی و معیشتی	القورات	۸۰	۳/۲۶	۰/۸۰
	باقران	۱۱۸	۲/۶۵	۰/۵۴
	فشارود	۱۸	۲/۷۶	۰/۴۰
	کاهشنگ	۲۶	۲/۷۵	۰/۷۴
	شاخن	۷۴	۲/۲۸	۰/۴۵
	شاخنات	۳۲	۲/۵۶	۰/۵۱
هویت مکانی	القورات	۸۰	۴/۱۸	۰/۴۰
	باقران	۱۱۸	۳/۷۶	۰/۴۳
	فشارود	۱۸	۴/۱	۰/۳۸
	کاهشنگ	۲۶	۳/۸۸	۰/۵۷
	شاخن	۷۴	۳/۴۲	۰/۶۰
	شاخنات	۳۲	۳/۹۲	۰/۳۴
اکولوژیکی و کالبدی	القورات	۸۰	۲/۵۰	۰/۴۰
	باقران	۱۱۸	۲/۷۰	۰/۴۹
	فشارود	۱۸	۲/۲	۰/۷۶
	کاهشنگ	۲۶	۲/۲۶	۰/۷۱
	شاخن	۷۴	۲/۶۲	۰/۳۸
	شاخنات	۳۲	۲/۵۷	۰/۴۶
دلبستگی عاطفی	القورات	۸۰	۳/۵۴	۰/۶۰
	باقران	۱۱۸	۲/۹۶	۰/۴۵
	فشارود	۱۸	۲/۹۷	۰/۳۰
	کاهشنگ	۲۶	۳/۲۴	۰/۴۰
	شاخن	۷۴	۳/۳۲	۰/۳۶
	شاخنات	۳۲	۳/۳۴	۰/۴۱
تداوم و ماندگاری مکانی	القورات	۸۰	۲/۳۸	۰/۴۲
	باقران	۱۱۸	۲/۱۰	۰/۴۵
	فشارود	۱۸	۲/۴۶	۰/۴۶
	کاهشنگ	۲۶	۲/۶۰	۰/۳۴
	شاخن	۷۴	۱/۹۶	۰/۴۴
	شاخنات	۳۲	۲/۱۸	۰/۴۷

(منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۵)

جهت بررسی احساس تعلق مکانی در سطوح دهستانی و اطمینان از معنی‌داری تفاوت میانگین‌های به‌دست‌آمده از تحلیل واریانس استفاده شد. تحلیل واریانس یک‌طرفه آزمونی پارامتری است که میانگین‌های دو یا تعدادی بیشتر از

گروه‌های مستقل در جامعه را مقایسه می‌کند تا شواهد آماری مبتنی بر معنی‌داری میانگین‌ها در گروه‌های مستقل را مورد آزمون قرار دهد. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی و میانگین‌های قید شده در جداول ۸ و ۹ در سطوح دهستانی اختلاف معنی داری وجود دارد.

جدول۹– مقادیر محاسبه شده با استفاده از تحلیل واریانس برای مولفه های احساس تعلق مکانی

مولفه	واریانس	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره فیشر	خطای مشاهده شده
پیوندهای اجتماعی	بین گروهی	۲/۴۲۸	۵	۰/۴۸۶	۶/۳۶۳	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۲۶/۰۹۶	۳۴۲	۰/۰۷۶		
	جمع	۲۸/۵۲۳	۳۴۷	–		
اقتصادی و معیشتی	بین گروهی	۳۸/۹۱۰	۵	۷/۷۸۲	۲۱/۰۶۷	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۲۶/۳۳۲	۳۴۲	۰/۳۶۹		
	جمع	۱۶۵/۲۴۲	۳۴۷	–		
هویت مکانی	بین گروهی	۲۳/۴۸۶	۵	۴/۶۹۷	۲۱/۱۲۰	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۷۶/۰۶۲	۳۴۲	۰/۲۲۲		
	جمع	۹۹/۵۴۹	۳۴۷	–		
اکولوژیکی و کالبدی	بین گروهی	۱۰/۹۵۰	۵	۲/۱۹۰	۹/۱۵۵	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۸۱/۸۱۴	۳۴۲	۰/۲۳۹		
	جمع	۹۲/۷۶۴	۳۴۷	–		
دلبستگی عاطفی	بین گروهی	۱۸/۷۰۳	۵	۳/۷۴۱	۱۷/۳۸۳	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۷۳/۵۹۸	۳۴۲	۰/۲۱۵		
	جمع	۹۲/۳۰۱	۳۴۷	–		
تداوم و ماندگاری مکانی	بین گروهی	۱۳/۶۲۰	۵	۲/۷۲۴	۱۳/۳۰۲	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۷۰/۰۴۰	۳۴۲	۰/۲۰۵		
	جمع	۶۳/۶۶۰	۳۴۷	–		

(منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۵)

۵– بحث و فرجام

نتایج پژوهش نشان داد که احساس تعلق مکانی در میان ساکنان روستاهای موردمطالعه در سطحی متوسط قرار دارد، اما مؤلفه‌های آن از وضعیت یکسانی برخوردار نیستند. یافته‌های آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داد که مؤلفه‌های پیوندهای اجتماعی، هویت مکانی و دلبستگی عاطفی به طور معناداری بالاتر از حد متوسط قرار دارند، درحالی‌که وابستگی اقتصادی و معیشتی، تعلق اکولوژیکی و کالبدی و تداوم و ماندگاری مکانی پایین‌تر از سطح مطلوب ارزیابی شدند. این الگو نشان می‌دهد که تعلق مکانی در منطقه موردمطالعه بیش از آنکه بر قابلیت‌های اقتصادی و محیطی استوار باشد، ریشه در روابط اجتماعی، هویت محلی و تجربه‌های مشترک ساکنان دارد. برتری مؤلفه پیوندهای اجتماعی نسبت به سایر ابعاد نشان می‌دهد که شبکه‌های خویشاوندی، اعتماد متقابل، مشارکت اجتماعی و تعاملات محلی همچنان مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده تعلق مکانی در سکونتگاه‌های روستایی هستند. غلبه ابعاد اجتماعی و هویتی بر سایر مؤلفه‌ها با مطالعات (عرب و همکاران،۱۴۰۳، یاسوری و همکاران، ۱۴۰۲، میکانیکی و دری،۱۴۰۱، کاراسکو و همکاران،۲۰۲۵) که پیوندهای اجتماعی، هویت مکانی و دلبستگی عاطفی را مهمترین ارکان شکل گیری احساس تعلق مکانی قلمداد کرده اند هم خوانی دارد. نتایج این مطالعه با پژوهش‌هایی که نقش اعتماد اجتماعی، روابط خویشاوندی و هویت فرهنگی را در تقویت تعلق به مکان تأیید در مقابل، پایین بودن ابعاد اقتصادی و کالبدی نشان می‌دهد که ضعف فرصت‌های اشتغال، محدودیت منابع معیشتی، کیفیت نامناسب محیط و کاهش چشم‌انداز ماندگاری، وابستگی عملکردی

ساکنان به روستا را تضعیف کرده است نیز مطابقت دارد، نتایج تحلیل واریانس وجود تفاوت‌های معنادار میان دهستان‌ها را در تمامی مؤلفه‌های احساس تعلق مکانی نشان داد که بیانگر نقش تعیین‌کننده ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی هر دهستان در شکل‌گیری تعلق مکانی است. برتری دهستان القورات در اغلب شاخص‌ها بیانگر آن است که تقویت سرمایه اجتماعی، کیفیت محیط زندگی و فرصت‌های اقتصادی می‌تواند به ارتقای هم‌زمان ابعاد مختلف تعلق مکانی منجر شود. در مجموع، یافته‌های این پژوهش از رویکرد چندبعدی تعلق مکانی حمایت می‌کند و نشان می‌دهد که پایداری سکونتگاه‌های روستایی تنها با اتکا به پیوندهای اجتماعی و هویت محلی امکان‌پذیر نیست. تداوم سکونت و افزایش تاب‌آوری روستاها مستلزم تقویت هم‌زمان سرمایه‌های اجتماعی، ایجاد فرصت‌های پایدار اشتغال، بهبود زیرساخت‌های کالبدی، حفاظت از منابع طبیعی و ارتقای کیفیت محیط زندگی است. از این‌رو، برنامه‌ریزی توسعه روستایی باید با رویکردی یکپارچه، ابعاد اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی تعلق مکانی را به‌طور همزمان موردتوجه قرار دهد تا ضمن کاهش مهاجرت، زمینه پایداری و تاب‌آوری بلندمدت سکونتگاه‌های روستایی فراهم شود. با توجه به متوسط بودن احساس تعلق مکانی، ضعف ابعاد اقتصادی–معیشتی، اکولوژیکی–کالبدی و تداوم و ماندگاری، و در عین حال ظرفیت بالای پیوندهای اجتماعی و هویت مکانی و هم چنین تفاوت معنادار میان دهستان‌ها پیشنهادهای ذیل با رویکردی هدفمند و مکان محور ارائه می گردد:

- تقویت فرصت‌های اقتصادی و معیشتی روستاها: برنامه‌های توسعه روستایی بر ایجاد و تقویت فرصت‌های اشتغال محلی، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی، توسعه مشاغل خرد و خانگی، حمایت از زنجیره ارزش محصولات بومی و تسهیل دسترسی خانوارها به بازار و منابع مالی متمرکز شود.
- تقویت زیرساخت‌ها و کیفیت محیط کالبدی روستاها: بهبود کیفیت راه‌های ارتباطی، فضاهای عمومی، خدمات پایه، تأمین آب و بهبود کیفیت سیمای کالبدی روستاها باید در اولویت برنامه‌های توسعه قرار گیرد. این اقدامات می‌تواند وابستگی عملکردی ساکنان به روستا و رضایت آنان از محیط زندگی را افزایش دهد.
- حفاظت و احیای منابع طبیعی و تقویت تعلق اکولوژیکی: باتوجه‌به اینکه تعلق اکولوژیکی و کالبدی در همه دهستان‌ها پایین‌تر از حد متوسط گزارش شده است، پیشنهاد می‌شود برنامه‌های مشارکت جامعه محلی در حفاظت از منابع آب، خاک، پوشش گیاهی و سایر منابع طبیعی طراحی و اجرا شود. استفاده از دانش بومی و مشارکت ساکنان در تصمیم‌گیری‌های محیط‌زیستی می‌تواند پیوند عاطفی و مسئولیت‌پذیری آنان نسبت به محیط طبیعی را تقویت کند.
- بهره‌گیری از ظرفیت بالای پیوندهای اجتماعی: پیوندهای اجتماعی بالاترین رتبه را در میان مؤلفه‌های تعلق مکانی داشته است؛ بنابراین، سرمایه اجتماعی موجود باید به‌عنوان یک ظرفیت توسعه‌ای مورداستفاده قرار گیرد و از طریق تقویت شوراهای اسلامی روستا، گروه‌های محلی، تعاونی‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد و فعالیت‌های مشارکتی، به مشارکت مؤثرتر مردم در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های توسعه روستایی تبدیل شود.

۶– منابع

باقری، زینب، محمدی یگانه، بهروز و چراغی، مهدی. (۱۴۰۳). تحلیل اثرات معیشت پایدار بر احساس تعلق مکانی خانوارهای روستایی؛ مطالعه موردی: بخش مرکزی، شهرستان ایجرود. *تحقیقات ترویج و توسعه روستایی*، ۲(۲)، ۱۶۴–۱۸۰. https://doi.org/10.30470/jrdes.2025.2046639.1044

سجاسی قیداری، حمدالله، نظری، ولی اله، بهادری، نازنین و حاجیان، نرگس. (۱۴۰۴). تحلیل میزان تمایل روستاییان به مشارکت در مدیریت روستا (نمونه موردی: روستاهای شهرستان درگز). *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۶(۴)، ۱۵–۳۸. https://doi.org/10.22077/vssd.2025.8651.1295

سواری، مسلم و طاهری، حسن. (۱۴۰۰). نقش حس تعلق مکانی در توانمندی روانی خانوارهای روستایی بخش مرکزی شهرستان باوی در مقابله با خشکسالی. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۱(۲)، ۶۷–۹۰. https://doi.org/10.22108/sppl.2020.123435.1508

عرب، سکینه، صادقلو، طاهره و شایان، حمید. (۱۴۰۳). بررسی و تحلیل میزان احساس تعلق مکانی و عوامل موثر بر آن در نواحی روستایی (منطقه موردمطالعه: روستاهای دهستان شوسف، شهرستان نهبندان). *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۲۸(۸۸)، ۳۹۶-۳۷۸. https://doi.org/10.22034/gp.2023.54637.3075

عنابستانی، علی‌اکبر و معینی، علیرضا. (۱۴۰۰). تأثیر هویت مکانی بر زیست‌پذیری سکونت‌گاه‌های روستایی پیراشهری کلان‌شهر مشهد. *آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۱(۳۹)، ۶۹-۹۰. https://doi.org/10.30488/gps.2019.183416.3038

قنبری، سوسن، یگانه، منصور و بمانیان، محمدرضا. (۱۴۰۳). بررسی تأثیر کیفیت مؤلفه‌های مدل مکان پایدار در میزان حس تعلق ساکنین خانه‌های روستایی نواحی جلگه‌ای (محدوده موردمطالعه: ناحیه جلگه‌ای شهرستان تالش). *مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی*، ۵(۴)، ۷۸-۵۷. https://doi.org/10.22124/gscaj.2024.26435.1287

مرکز آمار ایران. (۱۴۰۰). *سالنامه آماری استان خراسان جنوبی*. https://amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/6200/Files/32614/400-29-01.pdf

میکانیکی، جواد و دری، رضا. (۱۴۰۱). مطالعه تأثیرات حس تعلق مکانی بر پایداری جمعیتی روستاهای مرزی شهرستان سربیشه. *مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان*، ۱۷(۲)، ۱۰۹-۱۴۲. https://doi.org/10.22034/fakh.2023.385436.1601

یاسوری، مجید، محمودی، سمیرا، دربان آستانه، علیرضا و امامی، فاطمه. (۱۴۰۲). معناپذیری و حس تعلق به مکان در ارتقای سرمایه اجتماعی روستاییان. *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۲۳(۷۱)، ۸۱-۱۰۲. http://dx.doi.org/10.61186/jgs.23.71.81

References

Anabestani, A., & Moeini, A. (2021). The effect of place identity on the livability of peri-urban villages of Mashhad metropolis. *Geographical Planning of Space Quarterly Journal, 11*(39), 69–90. https://doi.org/10.30488/gps.2019.183416.3038[In Persian].

Arab, S., Sadeghloo, T., & Shayan, H. (2024). Investigating and analyzing the sense of place belonging and factors affecting it in rural areas (Study area: Villages of Shosef District, Nehbandan County). *Journal of Geography and Planning, 28*(88), 378–396. https://doi.org/10.22034/gp.2023.54637.3075[In Persian].

Bagheri, Z., Mohammadi Yeganeh, B., & Cheraghi, M. (2025). Analyzing the effects of sustainable livelihoods on the sense of place belonging of rural households: Case study of the Central District, Ejroud County. *Journal of Rural Development and Extension Studies, 2*(2), 164–180. https://doi.org/10.30470/jrdes.2025.2046639.1044[In Persian].

Buttazzoni, A., & Irwin, B. (2025). Place attachment and sense of community in natural and built pedestrian spaces: An equity-informed systematic review. *Cities & Health*. https://doi.org/10.1080/23748834.2025.2502192

Carone, M. T., Vennari, C., & Antronico, L. (2025). How place attachment in different landscapes influences resilience to disasters: A systematic review. *Sustainability, 17*(5), 1941. https://doi.org/10.3390/su17051941

Dang, L., & Weiss, J. (2021). Evidence on the relationship between place attachment and behavioral intentions between 2010 and 2021: A systematic literature review. *Sustainability, 13*(23), 13138. https://doi.org/10.3390/su132313138

Ghanbari, S., Yeganeh, M., & Bemanian, M. R. (2024). Examining the impact of the quality of sustainable spatial model components on the sense of belonging among residents of rural houses in the plain areas of Guilan Province (Case study: Plain area of Tālesh County). *Geographical Studies of Coastal Areas Journal, 5*(4), 57–78. https://doi.org/10.22124/gscaj.2024.26435.1287[In Persian].

Kakumba, U. (2010). Local government citizen participation and rural development: Reflections on Uganda's decentralization system. *International Review of Administrative Sciences, 86*(1), 176–181. https://doi.org/10.1177/0020852309359049

Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology, 31*(3), 207–230. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001

Long, H., et al. (2016). Spatio-temporal dynamic patterns of farmland and rural settlements in Su–Xi–Chang region: Implications for building a new countryside in coastal China. *Land Use Policy, 26*. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2008.04.001

Mao, Y., He, L., Danniswari, D., & Furuya, K. (2023). College students' perceptions of and place attachment to rural areas: Case study of Japan and China. *Youth, 3*(2), 737–752. https://doi.org/10.3390/youth3020048

Mikaniki, J., & Dorri, R. (2023). Study of the effect of the sense of belonging to a place on the demographic stability of the border villages of Sarbisheh County. *Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan, 17*(2), 109–142. https://doi.org/10.22034/fakh.2023.385436.1601[In Persian].

Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology, 3*(1), 57–83. https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8

Ramkissoon, H. (2021). Measuring place attachment with the Abbreviated Place Attachment Scale (APAS). *Journal of Environmental Psychology, 74*, 101577. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101577

Raymond, C. M., Brown, G., & Weber, D. (2010). The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections. *Journal of Environmental Psychology, 30*(4), 422–434. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.08.002

Riethmuller, M. L., Dzidic, P. L., & Newnham, E. A. (2021). Going rural: Qualitative perspectives on the role of place attachment in young people's intentions to return to the country. *Journal of Environmental Psychology, 73*, 101542. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101542

Safarkhani, M. (2025). Space to place, housing to home: A systematic review of sense of place in housing studies. *Sustainability, 17*(15), 6842. https://doi.org/10.3390/su17156842

Savari, M., & Taheri, H. (2021). The role of spatial belonging on the psychological ability to deal with drought in the Central Part of Bavi County. *Spatial Planning, 11*(2), 67–90. https://doi.org/10.22108/sppl.2020.123435.1508[In Persian].

Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology, 30*(1), 1–10. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006

sojasi gheidari,H , nazari,V , bahadori,N and hajiyan,N . (2025). Analyzing Rural Residents' Willingness to Participate in Village Governance (A Case Study of the Villages of Dargaz County). *Village and Space Sustainable Development*, *6*(4), 15-38. doi: 10.22077/vssd.2025.8651.1295

Tutton, C. (2016). *Defining residential place attachment and exploring its contribution to community and personal environmental actions* [Doctoral dissertation, University of Surrey]. ProQuest Dissertations & Theses. (Publication No. 10310268).

Williams, D. R., & Vaske, J. J. (2003). The measurement of place attachment: Validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science, 49*(6), 830–840. https://doi.org/10.1093/forestscience/49.6.830

Yasouri, M., Mahmoudi, S., Darban Astaneh, A. R., & Emami, F. (2023). Sensibility and sense of belonging to the place in promoting the social capital of the villagers (Case study: Kurdish villages, Rudbar County). *Applied Research in Geographical Sciences, 23*(71), 81–102. https://doi.org/10.61186/jgs.23.71.81[In Persian].

Zhang, J., & Wang, B. (2022). Rural place attachment and urban community integration of Chinese older adults in rural-to-urban relocation. *Ageing & Society, 42*(6), 1299–1317. https://doi.org/10.1017/S0144686X20001464